

**ԹՈՒՐԹ-ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՄԻՆԹԵԶԸ. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՄԻՆԶԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ (1960-ԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՄԻՆԶԵՎ
1983 Թ.)**

Գոռ Հովհաննիսյան¹

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.192

20-րդ դարի երկրորդ կեսին Թուրքիայի քաղաքական դաշտում առաջ եկավ թուրք-իսլամական սինթեզի գաղափարը, որը թուրքական ազգայնականության և իսլամական արժեքների միաձուլումն էր: Ի սկզբանե կիրառվելով 1960-ականների երկրորդ կեսին Ալփարսլան Թյուրքեշի առաջնորդած Ազգայնական շարժում կուսակցության կողմից, սինթեզը նպատակ ուներ ձևավորել միասնություն քաղաքական և հասարակական բնեռացումների պայմաններում: 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումը առանցքային նշանակություն ունեցավ սինթեզի վերաձևավորման համատեքստում, քանի որ զինվորական իշխանությունը սկսեց գործուն քայլեր կատարել թուրք-իսլամական սինթեզի որդեգրման և հասարակական հավասարակշռության ու ձախակողմյան ուժերի դեմ պայքարի մեջ դրա օգտագործման ուղղությամբ: Հողվածում փորձել ենք ուսումնասիրել սինթեզի զարգացումը Ազգայնական շարժում կուսակցությունից մինչև զինվորական իշխանության կողմից դրա ֆորմալ որդեգրումը՝ ուշադրություն դարձնելով գործընթացի անկյունաքարային հատվածներին, իրադարձությունների սոցիալ-քաղաքական կոնտեքստին և Թուրքիայի հասարակության վրա դրա ազդեցությանը:

¹ Գոռ Հովհաննիսյանը ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թյուրքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ է, էլ փոստ՝ gor.hovhannisyan@ysu.am, ORCID 0009-0005-6230-9446.

Բանալի բառեր՝ իսլամ, ազգայնականություն, Ազգայնական շարժում կուսակցություն, Ալփասլան Թյուրքեշ, թուրք-իսլամական սինթեզ, Քենան Էվրեն:

1960 թ. ռազմական հեղաշրջումից հետո Թուրքիայում իշխանությունն իր ձեռքում կենտրոնացրած Ազգային միասնության կոմիտեի ներսում առկա էին երկրի ապագայի վերաբերյալ որոշակի տարակարծություններ: Սպաների մի մասը՝ Ազգային միասնության կոմիտեի ղեկավար Ջեմալ Գյուրսելի գլխավորությամբ, հակված էր շուտափույթ ընտրությունների անցկացման ու երկրի ղեկը քաղաքական ուժերին հանձնելու գաղափարին: Սակայն կար սպաների առավել արմատական խումբ, որ հակված էր ավելի երկար պահել իշխանությունը երկրում առկա խնդիրներին վերջնական լուծում տալու նպատակով: Երկրորդ խմբից հատկապես ակտիվ էր գնդապետ Ալփարսլան Թյուրքեշը, որը Գյուրսելի խորհրդականն էր: Հենց Թյուրքեշն էր 1960 թ. հեղաշրջման ժամանակ ռադիոյով կարդացել զինվորականների հայտարարությունը²: Կոմիտեի ներսում ծավալված պայքարին զուգահեռ Թյուրքեշը նաև սկսել էր քաղաքական գործունեություն՝ փորձելով հիմնել կուսակցություն ավելի պահպանողական հայացքներով աչքի ընկնող քաղաքական գործիչների հետ³: Ի վերջո 14 զինվորականից բաղկացած արմատական խումբը, որը հայտնի է տասնչորսներ (14'ler) անունով, պարտվեց կոմիտեի ներսում ծավալված պայքարում. 1960 թ. նոյեմբերին ամբողջ խումբը ուղարկվեց երկրից դուրս՝ դիվանագիտական տարբեր առաքելությունների⁴, կամ, այսպես կոչված, «պատվավոր աքսորի»: Թյուրքեշը ուղարկվեց

² Esin N., Devrim ve Demokrasi-Bir 27 Mayıs'ının Anıları. İstanbul, 2005, s. 162–172.

³ Ahmad F., The Turkish Experiment in Democracy, 1950–1975. Hurst, London, 1977, p. 375.

⁴ Esin N., նշվ. աշխ., էջ 224:

Հնդկաստան, որտեղից ևս չդադարեց հետաքրքրվել երկրի ներքաղաքական գործընթացներով: Այս համատեքստում հատկապես հայտնի է 1961 թ. սեպտեմբերի 7-ին Թյուրքեշի գրած նամակը Ջեմալ Գյուրսելին, որտեղ Թյուրքեշը կոչ է անում չեղարկել նախկին վարչապետ Ադնան Մենդերեսի և կառավարության մյուս անդամների մահապատժի որոշումը⁵: Աքսորի ամբողջ ընթացքում Թյուրքեշը «Ազգայնամոլ թուրք երիտասարդներին» վերնագրով հոդվածներ էր հրապարակում «Ազգային Ճանապարհ» (Milli Yol) կոչվող թերթում, որի հիմնադիրն իր ծայրահեղ ազգայնամոլական հայացքներով հայտնի Իսմեթ Ռասին Թյումթյուրքն էր⁶: Թյուրքեշը Թուրքիա վերադարձավ 1963 թ. փետրվարին: Ստամբուլում նրան դիմավորեց մոտ 500 հոգանոց խումբ, որի շարքում էին նաև Հանրապետական գյուղացիական ազգ կուսակցությունից (ՀԳԱԿ) պատգամավորներ Իսմայիլ Հաքքը Յըլանլիօղլուն և Համի Թեզքանը⁷:

1963 թ. մարտի 31-ին Թյուրքեշը, «տասնչորս»-ներից ևս չորս հոգու հետ միասին անդամագրվեց ՀԳԱԿ-ին⁸: Աստիճանաբար վերահսկողություն հաստատելով կուսակցության տարբեր օրգանների վրա՝ 1965 թ. օգոստոսի 1-ին կայացած համագումարի ընթացքում Թյուրքեշը դարձավ կուսակցության ղեկավարը՝ հեռացնելով նախկին ղեկավարությանը⁹: Նա նպատակ ուներ ձևափոխել ՀԳԱԿ-ն և դարձնել այն աջակողմյան հիմնական ուժը Թուրքիա-

⁵ Türkeş A., Türkiye'nin Meseleleri, İstanbul, 1996, s. 32.

⁶ Yalçın, A. K., Alparslan Türkeş'in Sürgündeki Siyasi Faaliyetleri (1960–1963). İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss. 1–21, 2021, s. 9.

⁷ Նույն տեղում, էջ 11:

⁸ Erken, A., Ideological Construction of the Politics of Nationalism in Turkey: The Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1965–1980, Nationalism and Ethnic Politics. 20:2, 200–220, 2014, p. 203.

⁹ Poulton H., The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic. NYU Press, 1997, p. 139.

յում՝ իր շուրջ հավաքելով 1960 թ. իշխանությունից հեռացված, իր կրոնամետ հայացքներով հայտնի Ժողովրդավարական կուսակցության ընտրազանգվածին: Սակայն 1965 թ. խորհրդարանական ընտրություններին ՀԳԱԿ-ի ձախողումը, Արդարություն կուսակցության վստահ հաղթանակն ու միանձնյա իշխանություն ստանձնելը խափանեցին Թյուրքեշի ծրագրերը: ՀԳԱԿ-ը մտավ խոշոր փոփոխությունների շրջան:

1967 թ. ՀԳԱԿ կոնգրեսի ժամանակ որպես կուսակցության նոր գաղափարախոսական դոկտրին ներկայացվեց Թյուրքեշի կողմից հեղինակած «Ինը լույսերը» (Dokuz Işık)¹⁰: «Ինը լույսերը» ինը սկզբունք էին, որոնց պետք է հետևեին թուրքերը. դրանք էին՝ բարոյականություն, ազգայնամոլություն, գաղափարականություն, հասարակականություն, գիտականություն, ազատականություն, գյուղացիականություն, ժողովրդականություն և արդյունաբերականություն¹¹: Սկզբունքների նկարագրությունները լի էին ազգայնամոլական մեկնաբանություններով և թուրք ազգի՝ այլ ժողովուրդների հանդեպ գերակայության գաղափարի արծարծմամբ: Սակայն Թյուրքեշի առաջարկած գաղափարախոսությունն այդպես էլ չկարողացավ ամրապնդվել որպես դոկտրին, և շուտով կորցրեց իր արդիականությունը կուսակցական ու ընդհանուր ներքաղաքական նոր զարգացումների ազդեցության ներքո:

Մինչև 1967 թ. ՀԳԱԿ-ն օգտագործում էր ազգայնամոլական հռետորաբանություն և որպես թիրախային ընտրազանգված դիտարկում էր ազգայնամոլներին: Կուսակցության որոշ անդամներ նույնիսկ իրենց հայտարարում էին քեմալական ազգայնականության իրական կրողներ և հետևորդներ: Նույն ոգով էին գործում

¹⁰ Erken A., նշվ. աշխ., էջ 203:

¹¹ «Ինը լույսերի» մասին ավելի մանրամասն տեղեկության համար տե՛ս Türkeş A., Dokuz Işık, Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., İstanbul, 1967.

նաև կուսակցության ուսանողական կառույցները՝ գաղափարական օջախները (Ülkü Ocakları)¹²: Կուսակցության անդամները Թյուրքեշին դիմում էին Başbuğ (Բառաջի՝ առաջնորդ) անունով: 1965 թ. խորհրդարանական և 1967 թ. սենատի ընտրություններում ՀԳԱԿ անհաջողությունները ստիպեցին Թյուրքեշին որոշակի փոփոխություններ մտցնել կուսակցության գաղափարախոսության մեջ: Թյուրքեշը սկսեց օգտագործել իսլամական հոետորաբանությունը՝ համադրելով այն պանթյուրքիզմի հետ: Նոր գծի մասին առաջին անգամ անուղղակի հայտարարվեց 1967 թ. ՀԳԱԿ համագումարի ժամանակ, որտեղ Թյուրքեշը իր խոսքում ներկաներին դիմեց որպես «մուսուլման-թուրք ժողովուրդ» և բոլորին կոչ արեց «կանգնել ճշտի և Աստծո ճանապարհին»¹³: Համագումարի ժամանակ Թյուրքեշի մուտքը դահլիճ ուղեկցվեց «Աստված մեծագույնն է» (Allahu Akbar) վանկարկումներով, որից հետո Թյուրքեշը և մնացած ներկաները, ձեռքերը բարձրացնելով, արաբերեն աղոթք կարդացին¹⁴: Իր խոսքում Թյուրքեշը նաև կոչ արեց «հետևել գրքին (նկատի ունենալով Դուրանը – Գ. Հ.), որին թուրքերը հետևել են մինչ օրս»¹⁵: ՀԳԱԿ-ն աշխարհիկ ազգայնամուլական կուսակցությունից սկսեց անցում կատարել իսլամական ազգայնամուլական կուսակցության մոդելի՝ թուրքական քաղաքականություն մեջ փաստացի առաջին անգամ ռեալիզացնելով «իսլամի ու ազգայնականության սինթեզը»: Այս երևույթը, հատկապես, ակնհայտ դարձավ, երբ 1968 թ. ապրիլին կուսակցության խորհրդարանական խմբակցությանը միացավ ԱԿ-ից հեռացված պատգամավոր, իսլա-

¹² Erken A., նշվ. աշխ., էջ 204:

¹³ Aytürk İ., Nationalism and Islam in Cold War Turkey, 1944–69. Middle Eastern Studies, 50:5, pp. 693–719, 2014, p. 210.

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Erken A., նշվ. աշխ., էջ 204:

մական ծայրահեղական հայացքներով աչքի ընկնող Օսման Յուքսեկ Սերդեհեչյին, որը հենց ԹԱՄԺ-ի ամբիոնից կոչ արեց բոլոր «ազգայնամոլներին և սրբազանականներին» հետևել իրենց¹⁶:

Գաղափարախոսական նման կտրուկ փոփոխությունը դժգոհություն առաջացրեց ՀԳԱԿ որոշակի հատվածներում՝ հատկապես նախկին զինվորականների շրջանում: «Աթաթյուրքի ուղուց շեղվելու» պատճառով կուսակցությունը լքեցին «տասնչորսների» խմբի անդամներ Նուման Էսինը, Շեֆիք Սոյույուջեն և Մյունիր Քյոշեօղլուն: Նրանց միացավ նաև կուսակցության քարտուղար Մուստաֆա Քափլանը¹⁷: Կուսակցության կարևոր անդամների հեռանալը էականորեն բարդացրեց Թյուրքեշի դրությունը հատկապես 1969 թ. խորհրդարանական ընտրությունների նախօրեին:

1969 թ. փետրվարին կայանալիք ՀԳԱԿ համագումարում քննարկվելու էր 2 հիմնական հարց՝ կուսակցության նոր անվանման և նոր տարբերանշանի ընտրությունը: Կուսակցությունը վերանվանվելու էր Ազգայնական շարժում կուսակցություն, այս հարցում կառույցի ներսում կար համընդհանուր կոնսենսուս: Իսկ տարբերանշանի հարցում կուսակցությունը բաժանվել էր երկու թևի: Թյուրքեշի ղեկավարած առաջին թևը՝ կիսալուսնականներ անունով (hilalçi), ցանկանում էր որպես կուսակցության նոր տարբերանշան տեսնել երեք կիսալուսնից կազմված նշան, որը խորհրդանշում էր իսլամական-օսմանյան անցյալը: Իսկ երկրորդ թևը՝ գայլականները (kurtçu)՝ թուրք գրող, իր ֆաշիստական և պանթյուրքիստական հայացքներով հայտնի Հուսեյին Նիհալ Աթսըզը, պահանջում էր կուսակցության տարբերանշան դարձնել պանթյուրքիզմի խորհրդանիշներից մեկը հանդիսացող գորշ գայլը

¹⁶ Öznür H., Ülkücü Hareket. Vol. 1, İstanbul, 1999, s. 154–155.

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 143–153:

(Bozkurt¹⁸)¹⁹: Համագումարի ժամանակ Թյուրքեշի ելույթի հիմքում ընկած էր կրոնի և ազգի անբաժանելիության գաղափարը. «Մենք հրաժարվում ենք ազգայնականությունից, որը մերժում է իսլամը, և հրաժարվում ենք իսլամից, որը մերժում է ազգը... Նրանք, ովքեր ասում են, որ կրոնն ու ազգայնականությունն առանձին մարմիններ են, հիմար են, և նրանք, ովքեր հարցնում են, «դու թո՞ւրք ես, թե՞ մուսուլման», մեր շարքում տեղ չեն կարող ունենալ»²⁰: Ի վերջո, օրեր տևած և ֆիզիկական բռնությունների դեպքերով ուղեկցված վեճերի արդյունքում որպես կուսակցության նոր տարբերանշան ընտրվեց երեք կիսալուսնի սիմվոլը, իսկ գորշ գայլը դարձավ կուսակցության երիտասարդական կազմակերպության տարբերանշանը²¹: Փաստացի ազգայնամուլական և իսլամական խորհուրդ ունեցող երկու տարբերանշանի համատեղ ընդունումը ԱՇԿ-ի նոր գաղափարախոսության ևս մեկ կարևոր ցուցիչ էր:

1969 թ. ընտրությունները ևս բավականին անհաջող անցան ԱՇԿ-ի համար: Կուսակցությունը հավաքեց ձայների 3%-ը, ինչը, ի տարբերություն նախորդ՝ 1965 ընտրությունների ավելի դրական արդյունք էր²²: Ստացած քվեների արդյունքում խորհրդարան անցավ միայն կուսակցության ղեկավար Ալփարսլան Թյուրքեշը, ինչը գործնականում զրկեց կուսակցությանը հանրային ճանաչումն ամրապնդելու և քաղաքական խոշոր գործընթացներում ներգրավվելու հնարավորությունից: Որոշ հետազոտողներ 1969 թ. ԱՇԿ-ի անհաջողությունը բացատրում են այն հանգամանքով, որ կուսակցու-

¹⁸ Թյուրքեշի պանթյուրքիստական գաղափարախոսության համակիրներն իրենց կոչում են «bozkurtlar» (գորշ գայլեր):

¹⁹ Aytürk İ., նշվ. աշխ., էջ 711:

²⁰ Erken A., նշվ. աշխ., էջ 208:

²¹ Turgut H., Şahinlerin Dansı. Türkeş'in Anıları, İstanbul, 1995, s. 399–400.

²² 1965 թ. ՀԳԱԿ-ն հավաքել էր ձայների 2,2%-ը, տե՛ս Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011, Türkiye İstatistik Kurumu, 2012, s. 43.

թյան առաջնորդ Թուրքեշը իր թիրախային ընտրազանգվածի՝ աջ պահպանողականների շրջանում հակասական կերպար էր՝ պայմանավորված 1960 թ. հեղաշրջմանն իր ուղղակի մասնակցությամբ²³։ Կարելի է եզրակացնել, որ կուսակցության խոշոր փոփոխությունները, այնուամենայնիվ, բավարար չէրան 1969 թ. ընտրություններում հաջողություն գրանցելու և խոշոր քաղաքական ուժ դառնալու համար։

1970-ականներին ԱՇԿ-ն վերջնականապես դիրքավորվեց որպես պանթուրքիստական, ծայրահեղ աջակողմյան ուժ՝ կարողանալով ոչ միայն ավելացնել իր քվեները, այլև դառնալ կոալիցիոն կառավարության անդամ։ Հաշվի առնելով 1970-ականների Թուրքիայում առկա բացահայտ իսլամամետ քաղաքական ուժի՝ Ազգային փրկության կուսակցության առկայությունն ու վերջինիս գրանցած հաջողությունները՝ ԱՇԿ-ն չկարողացավ վերջնականապես ամրապնդել կրոնի և ազգայնամոլության համադրման իր գիծը՝ ժամանակի ընթացքում «նախապատվությունը» տալով ազգայնամոլությանը։ Թուրք-իսլամական սինթեզի կիրառման առաջին փորձը փաստացի հաջողությամբ չպսակվեց, սակայն ճանապարհ բացեց գաղափարախոսության արդիականացման և հետագա զարգացման համար։

1970-ականներին Թուրքիան թևակոխեց քաղաքական անկայունության շրջան, որն ընդհանուր քաղաքական ճգնաժամից գատուղեկցվում էր նաև աջակողմյան և ձախակողմյան ուժերի միջև չդադարող արյունալի բախումներով ու ահաբեկչություններով։ Ստեղծված իրավիճակն ավելի էին բարդացնում տնտեսական լուրջ խնդիրները, հասարակական ընդհանուր լարված վիճակն ու ծայրահեղ քաղաքական բևեռացումը։ Առկա խնդիրները լուծելու և

²³ Erken A., նշվ. աշխ., էջ 209։

ներքաղաքական քառուր վերացնելու պատճառաբանությամբ զինված ուժերը 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ին իրականացրին ռազմական հեղաշրջում՝ ամբողջությամբ իրենց ձեռքում կենտրոնացնելով երկրի կառավարումը: Իշխանությունը ստանձնելով՝ զինվորական իշխանությունը սկսեց մեծաթիվ փոփոխություններ իրականացնել երկրում՝ փորձելով վերացնել այն բոլոր պատճառները, որոնք, ըստ իրենց, հանգեցրել էին ներքաղաքական ճգնաժամի:

Իշխանության եկած զինվորականները երկրի առաջ ծառացած քաղաքական ամենալուրջ խնդիրներից մեկը համարում էին ձախակողմյան շարժումների և ընդհանուր ձախ ծայրահեղականության շեշտակի աճը: Քաղաքական իսլամը սկսեց դիտարկվել ձախ շարժումների դեմ պայքարի ամենաարդյունավետ միջոց: Քեմալիզմի «պահապանը» հանդիսացող զինված ուժերը փաստացի ընդունեցին և որդեգրեցին իսլամը որպես քաղաքականության մեջ կիրառվող լեգիտիմ գործիք:

Օգտագործելով իսլամը որպես հակակշիռ ձախ գաղափարախոսությանը՝ զինվորականությունը փորձում էր գուգակցել այն ազգայնականության հետ: Էվրենը հայտարարում էր, որ բարձր է գնահատում իսլամի «ռացիոնալ բնույթը», և որ կա «լուսավոր» իսլամ, որը խրախուսում է արդիականացումը, բաց է փոփոխության ու աշխարհիկության համար և կարող է ծառայել որպես հիմք քրդական անջատողականության ու մարքսիստական սպառնալիքների դեմ թուրքական պետությունը միավորելու համար²⁴: Իսլամի և ազգայնականության գուգակցման քաղաքականության կիրառման նպատակները պայմանականորեն կարող ենք բաժանել հետևյալ կերպ.

²⁴ Hemmati K., Turkey Post 1980 Coup D'etat: The Rise, the Fall, and the Emergence of Political Islam. *Illumine: Journal of the Centre for Studies in Religion and Society* 12(1). Victoria, British Columbia, Canada, 58-73. 2014, p. 61.

1. Ազգային միասնության ձգտում. հասարակության մեջ քաղաքական ծայրահեղ բևեռացումը վերացնելու նպատակով զինվորական իշխանությունը փորձեց առաջ քաշել գաղափար, որը հիմք կհանդիսանար ազգային միասնության համար: Իսլամական գաղափարների և թուրքական ազգայնամոլության զուգակցմամբ՝ Թուրք-իսլամական սինթեզը նպատակ ուներ ստեղծել ընդհանուր գաղափարախոսական դաշտ, որը կմիավորեր և՛ ազգայնամոլներին, և՛ իսլամամետ հայացքներ ունեցողներին:

2. Հասարակության շրջանում պահպանողականության խրախուսում. Թուրք-իսլամական սինթեզի միջոցով պահպանողական արժեքների խրախուսումը կնպաստեր հասարակության հավասարակշռմանն ու կհակակշռեր ծայրահեղական գաղափարախոսություններին:

3. Պայքար ձախակողմյան գաղափարախոսությունների դեմ. Զինվորական իշխանության գլխավոր մտահոգություններից էր ձախակողմյան և կոմունիստական գաղափարախոսության ազդեցության աճը երկրում: Սառը պատերազմի պայմաններում ձախակողմյան գաղափարախոսության աճը լի էր անկանխատեսելի զարգացումների ռիսկով: Թուրք-իսլամական սինթեզը դիտվում էր որպես հարմար «գործիք» ձախակողմյան գաղափարախոսության և դրա հետևորդների դեմ պայքարի համար:

Քենան Էվրենը, հեղաշրջումից օրեր անց իր ելույթներից մեկում խոսելով Աթաթյուրքի բարեփոխումների և աշխարհիկության կարևորության մասին՝ անդրադարձավ նաև իսլամին՝ բնութագրելով Թուրքիայի քաղաքացիների համար նրա միավորող ու առաջադեմ դերը: Էվրենն իր ելույթներում տարբեր առիթներով ուղիղ մեջբերումներ էր անում Ղուրանից և Մուհամմեդ մարգարեի գրույցներից (հադիս): Նա նաև հայտարարում էր, որ «մեր կրոնում

(*խլամում* – Գ. Հ.) չկա որևէ աղանդ: Բոլորս հավատում ենք Ալլահին, ունենք մեկ մարգարե և կարդում ենք նույն Դուրանը»²⁵:

Զինվորական ղեկավարության կրոնական քաղաքականության մեջ մեծ դեր էին խաղում որոշ գաղափարական ակումբներ, որոնք ոչ միայն խորհրդատվական դեր էին տանում, այլև ուղղակիորեն մշակում էին այդ քաղաքականության կարևոր հատվածներ: Այդ ակումբներից ամենահայտնին և Aydinlar ամենաազդեցիկը աջակողմյան գաղափարախոսության կրող մտավորականներից կազմված «Մտավորականների օջախ» (Aydinlar Ocağı) անունով խումբն էր: Խումբը հիմնադրվել էր 1970 թ. մայիսի 14-ին մտավորականներ և դասախոսներ Նիհաթ Սամի Բանարլըի, Իբրահիմ Քաֆեսուղլուի, Մուհարրեմ Էնգինի, Սուլեյման Յալչընի և նրանց գաղափարակիցների կողմից: «Մտավորականների օջախը» ձևավորվել էր մեկ այլ խմբի՝ «Մտավորականների ակումբի» (Aydinlar Küllübü) հիմքի վրա, որի անդամների շարքում էին նաև Նեջմեթթին և Քեմալեթթին Էրբաքան եղբայրները, Նեջիփ Ֆազըլ Քըսաքյուրեքը, Նիհաթ Աթսըզը և այլք²⁶: «Մտավորականների օջախը» կարևոր դեր խաղաց 1980 թ. հետհեղաշրջումային շրջանում քաղաքական նոր իրողությունների ձևավորման մեջ:

Զինվորական ղեկավարությունը որդեգրեց կրոնական կրթական քաղաքականության նոր մոդել: Նախկինում, եթե բանակը ամեն կերպ փորձում էր կանխել քեմալիզմի աշխարհիկության սկզբունքից որևէ շեղում, ապա այժմ հենց զինվորականությունն էր նման գործողությունների նախաձեռնողն ու իրականացնողը: Զինվորականությունը քայլեր ձեռնարկեց դպրոցներում առկա կա-

²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evrenin Söylev Ve Demeçleri, Ankara, 1982, s. 162.

²⁶ Pallard C., Shaping Turkish Conservatism: Aydınlar Ocağı and the Turkish-Islamic Synthesis. EURAS Journal of Social Scienses, V. 2, I. 1, pp. 97–132. April 2022, p. 101–106.

մընտրական կրոնական դասերը պարտադիր դարձնելու ուղղությամբ՝ պատճառաբանելով այդ քայլի անհրաժեշտությունը ձախակողմյան գաղափարախոսությունների ազդեցության աճով և երիտասարդության մեջ համընդհանուր բարոյական անկմամբ: Այս քայլով զինվորականները նաև նպատակ ունեին հակազդելու տարբեր կրոնական եղբայրությունների և աղանդների կողմից, հատկապես երկրի գյուղաբնակ շրջաններում, կազմակերպվող կրոնական դասերին: Կրոնական դասերը պարտադիր դարձնելու գործում ակտիվորեն ներգրավված էր նաև «Մտավորականների օջախը»:

Կրոնական կրթության նոր քաղաքականության մշակման մեջ զգալի դեր խաղաց Անկարայի համալսարանի աստվածաբանության ֆակուլտետի դեկան Հուսեյին Աթայի և նույն ֆակուլտետի դասախոս Բեյզա Բիլգինի կողմից 1980 թ. նոյեմբերին ԱԱԽ-ին ներկայացված զեկույցը, որտեղ հիմնավորվում էր դպրոցներում կրոնական պարտադիր դասերի անցկացման անհրաժեշտությունը: Զեկույցում նշվում էր, որ առանց կրոնի հնարավոր չէր դաստիարակել պետությանը հավատարիմ քաղաքացիներ: Աթայը զեկույցում նաև պնդում էր, որ աշխարհիկության և պարտադիր կրոնական դասերի միջև որևէ հակասություն չկա և չի կարող լինել: Վերջինս շուտով ներկայացրեց նաև երկրորդ զեկույցը, որտեղ ավելի հիմնավոր կերպով էր շարադրված կրոնական պարտադիր կրթության մոդելի անհրաժեշտությունը: Ի վերջո, 1981 թ. մայիսին կրթության նախարարությունը պաշտոնապես ընդունեց, որ պետական դպրոցներում կրոնական պարտադիր կրթության և աշխարհիկության մեջ հակասություն չկա²⁷:

²⁷ Eligür B., The Turkish-Islamic Synthesis and the Islamist Social Movement. In: The Mobilization of Political Islam in Turkey. Cambridge University Press, 85–135, 2010, p. 103.

Կրոնական պարտադիր կրթության մոդելին անցմանն ուղղված քայլերից նաև կարևոր էր 1981 թ. մայիսի 9-ին և 10-ին «Մտավորականների օջախի» կողմից Անկարայում կազմակերպված «Ազգային կրթություն և կրոնական կրթություն» անունով սեմինարը, որին մասնակցում էին նաև փոխվարչապետ Թուրգուր Օզալը և կրոնական գործերի վարչության ղեկավար Թայյար Ալթըքուլաչը: Սեմինարի ընթացքում խոսվում էր կրոնական կրթության կարևորության և Թուրքիայում դրա տարածման մասին՝ մանկապարտեզներում, տարրական, միջնակարգ և ավագ դպրոցներում, ինչպես նաև բանակում²⁸:

Քենան Էվրենի հրամանով ստեղծվեց կրոնական կրթության խորհրդատվական հանձնաժողով, որը ղեկավարում էր Գլխավոր շտաբի կրթության բաժնի ղեկավար գեներալ Օսման Ֆեյզօղլուն: Հանձնաժողովը 1981 թ. մայիսին կայացած նիստում ի վերջո ընդունեց Կրթության նախարարության ներկայացրած զեկույցը, որի հիմքը կազմում էր Աթայի և Բիլգինի զեկույցը²⁹: Ջեկույցում նշվում էր, որ կրոնական կրթությունն անցել է պետական վերահսկողության տակ չգտվող «անպատասխանատու տարրերի» ձեռքը, որի արդյունքում «ի հայտ են եկել բացասական քաղաքական երևույթները (աղանդները)»: Առաջարկվում էր սահմանել պարտադիր կրոնական դասեր. տարրական դպրոցում՝ «Ես մուսուլման թուրք երեխա եմ» անունով առարկայի միջոցով, միջնակարգում՝ «թուրքերն ու մուսուլմանները» և «մարգարեի սերը» առարկաներով, իսկ ավագ դպրոցում՝ «թուրք-իսլամական մշակույթն ու քաղաքակրթությունը» առարկայով³⁰: Ջեկույցի մեջ որպես «կրոնական և բարոյական կրթության հիմնական նպատակներ» ամրագրվում էր.

²⁸ Ayhan H., Türkiye’de Din Eğitimi (1920–1998). İstanbul, 1999, s. 256.

²⁹ Eligür B., նշվ. աշխ., էջ 105:

³⁰ Poulton H., նշվ. աշխ., էջ 181–182:

«Տարրական և միջնակարգ կրթության շրջանակներում ստանալ բավարար գիտելիք իսլամական կրոնի և բարոյականության մասին՝ համապատասխան Աթաթյուրքի աշխարհիկ և այլ սկզբունքներին ու թուրքական ազգային-կրթական ծրագրի հիմնական նպատակներին. այս կերպ, հասարակությունը կունենա բարոյական ճիշտ արժեքներ, որոնք կերաշխավորեն նրանց մեջ մարդու, կրոնի, բարոյականության, Աթաթյուրքի գաղափարների, ազգային միության և միասնության հանդեպ սերը»³¹:

Պարտադիր կրոնական կրթության մասին դրույթը վերջնականապես ամրագրվեց 1982 թ. ընդունված նոր սահմանադրությամբ: Սահմանադրության 24-րդ կետի «կրոնի ու խղճի ազատություն» հատվածում նշվում էր. «Կրոնի և էթիկայի կրթությունն ու դասավանդումը իրականացվում է պետական վերահսկողության ներքո: Կրոնական մշակույթի դասավանդումն ու բարոյական կրթությունը պարտադիր են տարրական և միջնակարգ դպրոցների կրթական ծրագրերում: Կրոնական այլ կրթությունն իրականացվում է անհատի անձնական կամքով, իսկ անչափահասների դեպքում՝ նրանց օրինական խնամակալների ցանկությամբ»³²: Սահմանադրության կրոնական պարտադիր կրթության դրույթի պաշտոնական բացատրությունը հետևյալն էր. «կրոնական և բարոյական կրթությունը դրվել են պետական վերահսկողության տակ դրանց չարաշահումը կանխելու նպատակով: Կրթությունը պարտադիր է տարրական և միջնակարգ դպրոցում: Բնականաբար, պարտադիր կրոնական կրթությունը չի տարածվում ոչ մուսուլման աշակերտների վրա»³³:

³¹ Նույն տեղում, էջ 182:

³² Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Ankara, 1982, s. 16.

³³ Ekşioğlu K., Gerekçeli Anayasa, Yasa Yayınları. İstanbul 1982, s. 41.

Զինվորական ղեկավարությունը նաև փոփոխություններ մտցրեց ազգային կրթության հիմնական օրենքում՝ թույլ տալով իմամ-հաթիփ դպրոցների շրջանավարտներին ընդունվել ոչ միայն կրոնական ֆակուլտետներ, ինչպես առաջ էր, այլ ցանկացած ֆակուլտետ³⁴:

Կրոնական կրթության ոլորտում փոփոխությունների արդյունքում զինվորականությունը ավարտին հասցրեց կրոնական պարտադիր կրթության ներդրման գործընթացը, որը սկսվել էր դեռևս 1950-ականներին ժԿ իշխանության օրոք: 1980-1983 թթ. զինվորականությունը փաստացի վարում էր «ուղղահայաց՝ վերևից ներքև իսլամականացման» քաղաքականություն: Զինվորականները զուգահեռաբար փորձում էին միաձուլել իսլամական սիմվոլները ազգայնական խորհրդանիշների հետ՝ հասարակության համար դրանք ավելի ընկալելի և գրավիչ դարձնելու համար: Այս քայլը նաև նպատակ ուներ թույլ չտալ Իրանից, Պակիստանից և արաբական երկրներից իսլամական գաղափարախոսական հոսանքների տարածումը Թուրքիայի իսլամամետ ուժերի և տարրերի շրջանում: Այս համատեքստում զինվորականության կողմից որպես կիրառելի քաղաքականություն ընդունվեց «թուրք-իսլամական սինթեզի» գաղափարախոսությունը, որի ակունքներում կանգնած էր «Մտավորականների օջախը»: «Թուրք-իսլամական սինթեզը» հեղինակել էր «Մտավորականների օջախի» ղեկավար Իբրահիմ Քաֆեսուղլուն դեռևս 1972 թ: Ըստ Քաֆեսուղլուի՝ դեռ իսլամ ընդունելուց առաջ թյուրքական ցեղերի սոցիալական կառուցվածքում երկու հիմնական ինստիտուտներն էին ընտանիքն ու բանակը: Փոքր Ասիա գաղթի պահին արդեն թյուրքերն ունեին որոշակի հավատքի համակարգ, բարոյականության և առաքինության վրա

³⁴ Eligür B., նշվ. աշխ., էջ 108:

հիմնված մշակույթ և ավանդույթներ, որոնք համատեղելի էին իսլամի հետ: Քաֆեսօղլուն նշում էր, որ թուրքական մշակույթը հիմնված էր երկու աղբյուրի վրա՝ թյուրքականություն և իսլամ³⁵:

«Մտավորականների օջախը» մերժում էր թյուրքական ժողովուրդների նախախալամական պատմությունն ու մշակույթը: Կենտրոնանալով իսլամն ընդունելուն հաջորդած պատմության վրա՝ նրանք թուրքական քաղաքակրթությունն ու մշակույթը նկարագրում էին որպես «մուսուլման և թուրք լինելու խառնուրդ»: «Օջախի» անդամ Սուլեյման Յալչընը թուրքերին նկարագրում էր որպես «մուսուլմաններ, որոնք թուրքերեն են խոսում»³⁶:

Այս առումով հատկանշական է, որ «թուրք-իսլամական սինթեզի» գաղափարախոսության որդեգրման առաջին փորձը կատարած ուժը՝ ԱՇԿ-ն, նույնպես կապեր է ունեցել «Մտավորականների ակումբի» հետ: Այդ շրջանում Թյուրքեշը և տասնչորսները (14'ler) մտերիմ հարաբերություններ են ունեցել «Մտավորականների ակումբի» մի շարք անդամների հետ³⁷: 1980 թ. հեղաշրջումից հետո, երբ «թուրք-իսլամական սինթեզը» օրակարգ եկավ որպես պետական քաղաքականություն, ԱՇԿ-ականները հայտարարում էին, որ «իրենք բանտերում են, սակայն իրենց գաղափարախոսությունը իշխանություն է»³⁸:

«Թուրք-իսլամական սինթեզը» հռչակվեց որպես պետական մշակութային քաղաքականություն 1982 թ. հոկտեմբերի 18-ին պետական նախագծման կազմակերպության կողմից «Ազգային մշակույթի զեկույցի» ներկայացմամբ: Հատկանշական է, որ զեկույցը հիմնականում պատրաստվել էր «Մշակութային օջախի» անդամ-

³⁵ Kafesoğlu İ., Türk İslam Sentezi, Ötüken Neşriyat. İstanbul, 1996, s. 35.

³⁶ Bora T., Can K., նշվ. աշխ., էջ 153–154:

³⁷ Eligür B., նշվ. աշխ., էջ 97:

³⁸ Taşkın Y., Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya, İletişim Yayınları. İstanbul, 2007, s. 248.

ների կողմից³⁹: Զեկույցում նշվում էր, որ «քեմալիստական կրթական համակարգը, փորձելով նմանակել արևմտյանին, անտեսել է թուրքական ազգային մշակույթի հիմքում ընկած արժեքները, որոնք հանդիսանում են պետականաշինության, ռազմական հաջողությունների, արվեստի և գրականության մեջ թուրք-իսլամական քաղաքակրթության գրանցած խոշոր հաջողությունների շարժիչ ուժը: Կրթության վրա արևմտյան ազդեցության արդյունքում, պոզիտիվիզմն ընդունվել է որպես նոր սերունդներ մեծացնելու գործում կիրառելի մեթոդ, ինչն էլ հանգեցրել է կյանքի վերաբերյալ նյութապաշտական ընկալման»⁴⁰:

Զեկույցում նաև նշվում էր, որ «հենց հանրապետական Թուրքիայի կրթական համակարգն է վերացրել հեղինակությունների հանդեպ հարգանքն ու բարոյական կարգապահությունը, որոնք միշտ հանդիսացել են ազգային մշակույթի կարևոր տարրեր և ընտանիքների, ավանդույթների, մշակույթի և կրոնի միջոցով փոխանցվել են նոր սերունդներին: Հանրապետական կրթական համակարգն է ցանել 1960 և 1970-ականների անարխիստական միտումները՝ առաջ բերելով երիտասարդություն, որը հեռացել է ազգային մշակույթից, տեղյակ չէ սեփական պատմությունից, ապստամբում է հեղինակությունների դեմ, չունի արմատներ, շփոթված է և անհույս»⁴¹:

Զեկույցում որպես նպատակ էր սահմանվում «սուննի իսլամի միջոցով վերացնել Թուրքիայում անարխիան»: Իսլամը հռչակվում է որպես «գործիք, որը կունենա պատմական դեր անհատին պետությանը միացնելու մեջ»: Պետությունից ակնկալվում էր

³⁹ Eligür B., նշվ. աշխ., էջ 105:

⁴⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT), Milli Kültür: Özel İhtisas Komisyon Raporu. Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara, 1983, s. 536.

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 542–543:

«վերստին օրակարգ բերել» սուննի իսլամը՝ վերոնշյալ միությանը հասնելու համար⁴²:

«Թուրք-իսլամական սինթեզի» ներդրման և իրականացման մեջ կարևոր դեր սահմանվեց Կրոնական գործերի վարչության համար: 1982 թ. սահմանադրությամբ ամրագրվում էր, որ կրոնական գործերի վարչությունը պետք է «իր նպաստն ունենա ազգային միասնությանն ու ինտեգրացիային»⁴³: 1980-ականների ընթացքում վարչությանը տրամադրվող միջոցները շեշտակիորեն աճեցին, գուզահեռ ավելացան նաև վարչության ազդեցությունն ու գործառույթները:

Զինվորական ղեկավարության օրոք նաև դրվեցին իսլամական երկրների հետ ավելի սերտ տնտեսական հարաբերությունների հիմքերը, որոնք շարունակվեցին 1980-ականների ամբողջ ընթացքում: Արաբական նավթային երկրների հետ հարաբերությունների զարգացման հարցում հատկապես ակտիվ էր փոխվարչապետ Թուրգուլ օզալը: Նա դեռ մինչև 1980 թ. հեղաշրջումը աշխատում էր վարչապետ Դեմիրելի աշխատակազմում, իր ձևակերպմամբ «Դեմիրելի աջ ձեռքն էր», 1977 թ. խորհրդարանական ընտրություններին էլ առաջադրվել էր ԱՓԿ-ի կողմից, սակայն չէր կարողացել անցնել խորհրդարան: Ավելի վաղ վերջինս սովորել էր ԱՄՆ-ում, նաև մի քանի տարի աշխատել էր Համաշխարհային բանկում: Օզալի եղբայրը՝ Քորքուլ օզալը, ԱՓԿ պատգամավոր էր: Ե՛վ Թուրգուլ, և՛ Քորքուլ օզալները՝ Նաքշիբենդի կրոնական եղբայրության անդամ էին: 1980 թ. հեղաշրջումից հետո, Օզալը զինվորականների առաջարկով նշանակվեց փոխվարչապետ, որը պատասխանատու էր տնտեսական բլոկի համար⁴⁴:

⁴² Նույն տեղում, էջ 544:

⁴³ Karakas C., Islam and Laicism between the Interests of State. Politics and Society, Peace Research Institute Frankfurt, 2007, p. 18.

⁴⁴ Eligür B., նշվ. աշխ., էջ 112–113:

Զինվորականությունը ներդրումներ ստանալու նպատակով կապեր հաստատեց սաուդյան արքայազն Սուհամմեդ ալ-Ֆայզալի, Քուվեյթի ֆինանսական տան, ինչպես նաև Սաուդյան Արաբիայից գործարար Շեյխ Սալիհ Աբդալլահ Քամիլի հետ⁴⁵։ Սաուդյան կապիտալը սկսեց մուտք գործել Թուրքիա՝ խաղալով կարևոր դեր քաղաքական իսլամի հերթական մոբիլիզացիայի հարցում։ Ինչպես նշում է թուրք քաղաքագետ Բիրոլ Յեշիլադան, «Թուրքիա սաուդյան կապիտալի հոսքը միտված չէր միայն տնտեսական զարգացման։ Այն իր հետ բերեց կարևոր քաղաքական և հասարակական նպատակներ, որոնք ունակ էին մարտահրավեր նետել Թուրքիայի աշխարհիկ կարգին»⁴⁶։ 1982 թ. Իսլամական զարգացման բանկի՝ Ստամբուլում կայացած խորհրդաժողովի ընթացքում Քենան Էվրենը հայտարարեց, որ «Թուրքիան իսլամական համայնքի անբաժանելի մաս է»⁴⁷։ Անդրադառնալով Թուրքիայի և իսլամական երկրների միջև հարաբերություններին՝ Էվրենը դրանք բացատրում էր հետևյալ կերպ. «մերձավորարևելյան և իսլամական երկրների հետ մեր հարաբերությունների բարելավումը ստացել է հատուկ քաղաքական և տնտեսական բովանդակություն։ Մենք այս պահին փորձում ենք նոր մակարդակի հասցնել մեր հարաբերությունները մերձավորարևելյան և իսլամական երկրների հետ՝ զարգացնելով և ամրապնդելով մեր արդեն իսկ գոյություն ունեցող պատմական, մշակութային և հոգևոր կապերը»⁴⁸։

⁴⁵ Moore C. H., Islamic Banks and Competitive Politics in the Arab World and Turkey. Middle East Journal 44, No 2, 1990, p. 247.

⁴⁶ Yeşilada B. A., Islamic Fundamentalism in Turkey and the Saudi Connection. Universities Field Staff International, 1989, p. 21.

⁴⁷ Hale W., Generals and Politicians in Turkey: 1983–1990. The Turkish Yearbook of International Relations (25), pp. 1–20, 1995, p. 14.

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evrenin Söylev Ve Demeçleri. s. 411.

Վերլուծելով 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման արդյունքում իշխանությունը վերցրած զինվորականների քայլերը՝ կարող ենք փաստել, որ դրանք արմատապես տարբերվում էին նախորդ երկու ռազմական միջամտություններին (1960 և 1971) հաջորդած քայլերից: Ձինված ուժերում տեղի ունեցած սերնդափոխությունը, Թուրքիայի քաղաքական դաշտում արդեն ավելի քան 30 տարի առկա գաղափարախոսական պայքարն ու դրա արդյունքում ստեղծված նոր իրողությունները ստիպեցին զինվորականներին գործել այդ իրողություններին համահունչ: Ձինվորականների քաղաքականության արդյունքում վերջնականապես լեգիտիմացվեց քաղաքական իսլամը, կոտրվեցին դրա շուրջ դեռևս առկա վերջին տաբուները, քաղաքական իսլամի շարժումը նոր թափ ստացավ և վերջնականապես դիրքավորվեց որպես այլևս դոմինանտ գաղափարախոսություն Թուրքիայի քաղաքական դաշտում, ինչի դրսևորումները, հատկապես, զգալի եղան 1983 թվականից հետո: 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումը վերջնականապես տապալեց դասական քեմալիզմը՝ այն դարձնելով ժամանակավրեպ և ներկա իրողություններին չհամապատասխանող: Ինչպես նշում է ամերիկաբնակ թուրք քաղաքագետ Սոներ Չաղափթայը, հենց Քենան Էվրենը խփեց քեմալիզմի դագաղի վերջին մեխը⁴⁹: Թուրք հոգևոր և հասարակական գործիչ Ֆեթուլլահ Գյուլենը, անդրադառնալով Քենան Էվրենի քայլերին, վերջինիս մասին ասել էր հետևյալը. «Քանի որ Էվրենը կրոնական կրթությունը պարտադիր դարձրեց, նա կարող է գնալ դրախտ, նույնիսկ եթե բացի դրանից որևէ լավ արարք չի կատարել»⁵⁰: Փոփոխված իրողություններն էլ իրենց հերթին մղեցին քե-

⁴⁹ Cagaptay S., *The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey*. Bloomsbury Academic, 2020, p. 57.

⁵⁰ Zorunlu din dersi Evren'in sevabı, Mehmet Gündem'in Fettulah Gülen ile mülakatı, *Milliyet*, 17.01.2005, s. 14.

մալիզմի ծիրում գործող ուժերին վերաբերելու իրենց գաղափարախոսական հենքը և մոդերնիզացնելու այն՝ հաշվի առնելով խաղի «նոր կանոնները»:

Թուրք-իսլամական սինթեզի գաղափարախոսությունը, դիրքավորվելով որպես լուրջ գաղափարախոսական ուժ Թուրքիայի պատմության 20-րդ դարի երկրորդ կեսին, զուգակցեց ազգայնականությունը կրոնական արժեքների հետ՝ որպես արձագանք երկրում առկա քաղաքական և հասարակական մարտահրավերներին: Սկսած ԱՇԿ-ի կողմից առաջ մղվելուց մինչև 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումից հետո իշխանություն եկած զինվորականների կողմից որդեգրում, սինթեզը նպատակ ուներ ստեղծել միասնական ազգային ինքնություն քաղաքական անկայունության և գաղափարախոսական հակամարտության պայմաններում: Սինթեզի՝ կրթական բարեփոխումների և քաղաքական դիսկուրսի միջոցով ինստիտուցիոնալիզացումը զգալի ազդեցություն ունեցավ թուրք հասարակության վրա՝ փոփոխելով քաղաքական լանդշաֆտը: Այս էվոլյուցիայի ըմբռնումը արժեքավոր պատկերացումներ է տալիս ժամանակակից Թուրքիայի ինքնության և քաղաքական հետազոծի ձևավորման գործում ազգայնականության և կրոնի փոխազդեցության վերաբերյալ:

THE TURKISH-ISLAMIC SYNTHESIS: FROM POLITICAL ADVENTURISM TO NATIONAL STRATEGY (1960'S TO 1983)

*Gor Hovhannisyan*⁵¹

In the second half of the 20th century, the idea of Turkish-Islamic synthesis emerged in the political field of Turkey, which was the fusion of Turkish nationalism and Islamic values. Originally practiced in the second half of the

⁵¹ Gor Hovhannisyan is a PhD student at the Department of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: gor.hovhannisyan@ysu.am ORCID: 0009-0005-6230-9446.

1960s by the Nationalist Action Party led by Alparslan Türkeş, the synthesis aimed to create unity in the face of political and social polarization. In 1980 the military coup was pivotal in the context of the reshaping of the synthesis, as the military government began to take active steps to adopt the Turkish-Islamic synthesis and use it in the fight against leftist forces and to maintain social balance. In the article, we tried to study the development of the synthesis from the NAP to its formal adoption by the military government, paying attention to the cornerstones of the process, the socio-political context of the events and its impact on Turkish society.

Keywords: Islam, nationalism, Nationalist Movement Party, Alparslan Turkes, Turkish-Islamic synthesis, Kenan Evren.

ТУРЕЦКО-ИСЛАМСКИЙ СИНТЕЗ: ОТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ АВАНТЮРЫ ДО НАЦИОНАЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ (С 1960-Х ПО 1983 ГГ.)

Гор Оганесян⁵²

Во второй половине XX века в политическом поле Турции возникла идея турецко-исламского синтеза, который представлял собой сплав турецкого национализма и исламских ценностей. Синтез, первоначально применявшийся во второй половине 1960-х годов Партией националистического движения (ПНД) во главе с Алпарсланом Тюркешем, был направлен на создание единства перед лицом политической и социальной поляризации. В 1980 году Военный переворот имел решающее значение в контексте перестройки синтеза, поскольку военное правительство начало предпринимать активные шаги по принятию турецко-исламского синтеза и использованию его в борьбе с левыми силами и сохранению социального равновесия. В статье мы попытались изучить развитие синтеза от ПНД до его официального принятия военным правительством, уделив внимание краеугольным камням процесса, социально-политическому контексту событий и его влиянию на турецкое общество.

⁵² Гор Оганесян – аспирант кафедры тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, эл почта: gor.hovhannisyan@ysu.am ORCID: 0009-0005-6230-9446.

Ключевые слова: ислам, национализм, Партия националистического движения, Аппарат Туркеш, турецко-исламский синтез, Кенан Эврен.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ahmad F., The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975, Hurst, London, 1977.
2. Aytürk İ., Nationalism and Islam in Cold War Turkey, 1944–69, Middle Eastern Studies, 50:5, pp. 693–719, 2014.
3. Cagaptay S., The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey, Bloomsbury Academic, 2020.
4. Eligür B., The Turkish-Islamic Synthesis and the Islamist Social Movement. In: The Mobilization of Political Islam in Turkey. Cambridge University Press, 85–135, 2010.
5. Erken A., Ideological Construction of the Politics of Nationalism in Turkey: The Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 1965–1980. Nationalism and Ethnic Politics, 20:2, 200–220, 2014.
6. Hale W., Generals and Politicians in Turkey: 1983–1990. The Turkish Yearbook of International Relations (25), pp. 1–20, 1995.
7. Hemmati K., Turkey Post 1980 Coup D’etat: The Rise, the Fall, and the Emergence of Political Islam. Illumine: Journal of the Centre for Studies in Religion and Society 12 (1). Victoria, British Columbia, Canada, 58–73, 2014.
8. Karakas C., Islam and Laicism between the Interests of State, Politics, and Society. Peace Research Institute Frankfurt, 2007.
9. Moore C.H., Islamic Banks and Competitive Politics in the Arab World and Turkey. Middle East Journal 44, N 2, 1990.
10. Pallard C., Shaping Turkish Conservatism: Aydınlar Ocağı and the Turkish-Islamic Synthesis, EURAS Journal of Social Sciences, V. 2, I. 1, pp. 97–132, April 2022.
11. Poulton H., The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic, NYU Press, 1997.
12. Yeşilada B.A., Islamic Fundamentalism in Turkey and the Saudi Connection. Universities Field Staff International, 1989.
13. Ayhan H., Türkiye’de Din Eğitimi (1920–1998), İstanbul, 1999.
14. Esin N., Devrim ve Demokrasi-Bir 27 Mayısçının Anıları, İstanbul, 2005.
15. Ekşioglu K., Gerekçeli Anayasa, Yasa Yayınları. İstanbul, 1982.

16. Kafesoğlu İ., Türk İslam Sentezi, Ötüken Neşriyat. İstanbul, 1996.
17. Öznür H., Ülkücü Hareket, Volume 1, İstanbul, 1999.
18. Taşkın Y., Milliyetçi Muhafazakar Entelijansiya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
19. Turgut H., Şahinlerin Dansı. Türkeş'in Anıları, İstanbul, 1995
20. Türkeş A., Dokuz Işık, Sulhi Garan Matbaası Koll. Şti., İstanbul, 1967.
21. Türkeş A., Türkiye'nin Meseleleri, İstanbul, 1996.
22. Yalçın A. K., Alparslan Türkeş'in Sürgündeki Siyasi Faaliyetleri (1960-1963). Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2021, ss. 1–21.
23. Milletvekili Genel Seçimleri 1923–2011, Türkiye İstatistik Kurumu, 2012.
24. Başbakanlık T. C., Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT), Milli Kültür: Özel İhtisas Komisyon Raporu, Devlet Planlama Teşkilâtı, Ankara, 1983.
25. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Ankara, 1982.
26. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evrenin Söylev Ve Demeçleri, Ankara, 1982.
27. Zorunlu din dersi Evren'in sevası. Mehmet Gündem'in Fettullah Gülen ile mülakatı, Milliyet, 17.01.2005.